

MARINKO MARIĆ - IVICA PULJIĆ (prir.), *Trebinjsko-mrkanska biskupija. Zbornik radova povodom obilježavanja 1000. obljetnice prvoga pisanog spomena Trebinjske biskupije i 700. obljetnice prvoga pisanog spomena Mrkanske biskupije*, Trebinjsko-mrkanska biskupija, Mostar, 2023., 795 str.

Među najstarijim biskupijama u Hrvata svoje mjesto našla je i Trebinjska biskupija koja je 2022. godine proslavila 1000. obljetnicu prvoga spomena u buli pape Benedikta VIII., te 700. obljetnicu spomena Mrkanske biskupije (u odlukama dubrovačkoga Malog vijeća). Zbornik radova, u povodu tih dviju obljetnica, objavljen je 2023. godine uoči proslave Dana Trebinjsko-mrkanske biskupije i njezina zaštitnika sv. Mihovila. Sadrži sedamnaest znanstvenih radova iz polja povijesti, demografije, pastoralna, jezika, kulture i tradicije.

Uvodne riječi (str. 7-8) napisao je mostarsko-duvanjski biskup i apostolski upravitelj trebinjsko-mrkanski Petar Palić. Slijedi prvi rad, autora Ante Škegre, koji se odnosi na ranokršćansku povijest prostora na kojemu je kasnije egzistirala Trebinjska biskupija. Rad nosi naslov *Ranokršćanske dijeceze od Neretve do Boke kotorske* (str. 9-19) i daje pregled osnutka i razvoja crkvene hijerarhije Naronitanske, Epidaurske, Sarsenterske i Maktaritanske/Martaritanske biskupije. Autor je posvetio pozornost spominjanju ovih biskupija u starijim pisanim vrelima, a svaki je podnaslov u radu popratio relevantnom literaturom.

Autorica Mirjana Matijević Sokol svoj je rad posvetila buli pape Benedikta VIII., dubrovačkom nadbiskupu Vitalu (str. 21-37). Budući da u današnjoj historiografiji vlada mišljenje da je spomenuta bula vjerodostojan dokument, uz mogućnost da je sačuvani primjerak prijepis originala, autorica u radu donosi, kako i sama navodi, rekapitulaciju procjene vjerodostojnosti uz neka vlastita opažanja. Na temelju dosadašnje literature i sumiranja rezultata, autorica je analizirala još neka diplomatsko-filološka i povijesna pitanja vezana za ovu bulu.

Jedan od opsežnijih radova u zborniku jest autorsko djelo Ivice Puljića koje nosi naslov *Pregled povijesti područjâ Trebinjsko-mrkanske*

biskupije do pada pod osmansku vlast (str. 39-170). Autor u ovome radu pokušava dati odgovore na neka pitanja iz najstarije povijesti Trebinjske biskupije kao što su pitanja godine uspostave same biskupije, je li u izvorima spominjani Ivan prvi imenom poznati trebinjski biskup ili kada je došlo do progona trebinjskoga biskupa na otok Mrkan? Autor, jasnim i široj publici pristupačnim izričajem, donosi pregled povijesti ove biskupije do turskih osvajanja.

Povijesni kontinuitet Trebinjsko-mrkanske biskupije nastavio se i u radu Milenka Krešića, *Trebinjsko-mrkanska biskupija u vrijeme osmanske (turske) vladavine* (str. 171-246), u kojemu autor kroz pet naslova, definiranih vremenskim okvirima, opisuje opće i crkvene prilike kao i životne svakodnevice pod turskim jarmom. Rad se temelji, naravno uz ranije objavljene radove i relevantnu literaturu, na dostupnoj arhivskoj građi iz arhiva Kongregacije za širenje vjere u Rimu, arhiva Trebinjske biskupije koji se nalazi u arhivu Dubrovačke biskupije te iz provikarskog arhiva u Stocu (u novije vrijeme premješten je u Mostar).

Peti rad u ovom zborniku djelo je Ratka Perića i nosi naslov *Pokušaj unije pravoslavnih monaha Hercegovine sa Svetom Stolicom 1645.-1685.* (str. 247-307). Rad je podijeljen u dvije cjeline. U prvom dijelu autor donosi izvornu korespondenciju između Hercegovine i Svete Stolice prevedenu na hrvatski jezik. Sadrži dvadeset pisama i pet monaških posjeta Rimu. Prijevod pisama popraćen je autorovim osvrtom na sadržaj. U drugom dijelu rada donesena je originalna dokumentacija, odnosno izvorna pisma. Autor je u pozivnim bilješkama naznačio dosadašnja izdanja i prijevode.

Pravni vid Trebinjsko-mrkanske biskupije (str. 309-332) rad je Nikole Menala koji je pod istim naslovom već objavljen u zborniku radova sa znanstvenoga skupa *Trebinjsko-mrkanska biskupija u vrijeme posljednjeg vlastitog biskupa Nikole Ferića (1792.-1819.) i nakon njega.* Autor na jasan i temeljit način objašnjava današnji pravni položaj ove biskupije, definira pojam partikularne Crkve, objašnjava ulogu apostolskog upravitelja te pokušava dati odgovore na pitanja kako je uopće uspjela ostati kao biskupija i zašto nema svoga vlastitog biskupa već više od 200 godina.

O promjenama granica na štetu Trebinjsko-mrkanske biskupije piše Marijan Sivrić (str. 333-354). Autor je detaljno obrazložio početke

i razloge zašto je došlo do previranja oko pitanja granica biskupije (prostor Nevesinja i Foče) nakon uspostave redovite crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini, a svoje izlaganje temeljio je na povijesnim izvorima koji tome svjedoče. Ta svjedočanstva autor je donio kao prilog na kraju rada.

Brojčano kretanje katoličkoga stanovništva u Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji od 17. do 21. stoljeća (str. 355-426) analizira Marinko Marić. Rad je podijeljen na dvije cjeline. U prvom dijelu autor donosi brojčano kretanje katolika na razini biskupije, a u drugom dijelu rada analizira kretanje stanovništva po župama, sastavnicama biskupije. Demografsko-statističke podatke autor je crpio iz dostupnih vrela i literature (uglavnom na temelju dubrovačke građe).

Sljedeći rad (str. 427-436) donosi pregled benediktinskoga djelovanja na području Trebinjsko-mrkanske biskupije, a autor Jozo Milanović poseban naglasak stavlja na opis i povijesni pregled dvaju samostana, onoga Sv. Petra u Polju (Čičevo kod Trebinja) i Sv. Marije na otočiću Mrkanu.

Stjepan Krasić svoj je rad (str. 437-467) posvetio dominikancima koji su obnašali službu trebinjsko-mrkanskih biskupa. Autor donosi iscrpne biografske podatke, temeljene na arhivskoj građi, o devetorici uglednih dominikanaca koji su svojevremeno prihvatili ulogu biskupa iako su u tom trenutku obnašali druge visoke funkcije. Zanimljivi su podatci i o dvojici kandidata koji su odbili tu službu, iako razlozi nisu u potpunosti jasni.

Nastanak i razvoj župa na području Trebinjsko-mrkanske biskupije i sakralni objekti po župama (str. 469-622), opsežan je rad Ive Šutala. Autor na temelju dostupne literature, vrela i svjedočanstva župnika i župljana donosi pregled povijesti osnutka svih petnaest župa koje pripadaju Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji, njihove osnovne podatke, statistiku, podatke o osnutku crkava, kapelica i posvećenih mjesta, biografije župnika te duhovna zvanja potekla iz tih župa.

Mile Vidić donosi pregled osnutka katoličkih škola na području Trebinjsko-mrkanske biskupije (str. 623-634) od osmanskoga razdoblja do vremena Nezavisne Države Hrvatske. Autor je posebno istaknuo zasluge i napore koje je učinio don Lazar Lazarević za pokretanje

prvih katoličkih škola još za vrijeme Osmanskoga Carstva (sredinom 19. stoljeća).

Slijedi rad o jedinom marijanskom svetištu na prostoru ove biskupije autora Rajka Markovića, *Hrasno - biskupijsko marijansko svetište na području Trebinjsko-mrkanske biskupije: povijest i razvoj svetišta* (str. 635-700). U radu autor donosi podatke o osnutku i razvoju župe Hrasno te opisuje uvjete procesa osnivanja i izgradnju samoga svetišta "Kraljice Mira". Veći dio rada posvetio je kronološkom i statističkom pregledu održavanja samih svečanosti od 1978. godine do danas što je popraćeno i bogatom fotogalerijom.

Katoličko i hrvatsko u toponimiji i antroponimiji te govorima na području Trebinjsko-mrkanske biskupije (str. 701-717) rad je Domagoja Vidovića. Autor u radu uz pomoć toponomastičkih, antroponomastičkih i dijalektoloških podataka pokušava naznačiti prisutnost katoličkog i hrvatskog na onim područjima Trebinjsko-mrkanske biskupije iz kojih su Hrvati katolici, uslijed različitih povijesnih okolnosti, iseljeni.

O plemenskom slavlju svetaca ili krsnim slavama kod Hrvata u jugoistočnoj Hercegovini piše Ivica Puljić u radu *Plemenski sveci - krsna slava kod Hrvata katolika Istočne Hercegovine od pape Grgura I. Velikog do biskupa fra Alojzija Mišića* (str. 719-741). Autor se u radu bavi korijenima krsnih slava, njihovim običajima, promjenama i opravdanim ili neopravdanim razlozima zabrana, a posebno naglašava razliku između pravoslavne i katoličke slave. Od velike su važnosti propisi pape Grgura I. Velikog (Epistola LXXII "Ad Mellitum Abbatem") kao korijen i izvor krsnih slava te autor u radu donosi tekst na latinskom i hrvatskom jeziku uz analizu tih odredbi koje pronalazi u običajima slavljenja u Hrvata katolika Hercegovine. Ti su se običaji u više-manje izvornom obliku sačuvali do 1932. godine na prostoru Trebinjsko-mrkanske biskupije, a u posuvremenom obliku još se uvijek prakticiraju.

Bibliografija radova o Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji (str. 743-766) rad je autora Bože Goluže i Dijane Korać. Autori su u uvodnim napomenama jasno definirali metodologiju rada kao i način selekcije navedenih radova te su naveli kratak kritički osvrt na historiografiju vezanu za Trebinjsko-mrkansku biskupiju. U radu autori donose popis znanstvenih i stručnih radova, bez obzira na njihovu vrijednost,

koji obrađuju prvenstveno crkvenu povijest. Naravno, donesena je i literatura koja se tiče i drugih tema ili širih prostora, ali u kojoj se usputno obrađuju i vjerske prilike na prostoru navedene biskupije. Radi lakšega praćenja, bibliografske jedinice grupirane su u više cjelina: knjige, zbornici, Humski zbornici (jer su vezani za prostor ove biskupije), radovi u časopisima i radovi u zbornicima. Ovaj će rad, kao uostalom i cijeli ovaj zbornik, biti polazna točka i uvelike olakšati rad budućim znanstvenicima pri obrađivanju tema koje se tiču spomenute biskupije.

Posljednji rad u zborniku posvećen je relikvijaru Katarine, žene vojvode Sandalja Hranića Kosače koji se čuva u samostanu benediktinskih koludrica sv. Marije u Zadru. Rad je naslovljen *Spomeni se Gospodine službenice svoje Katarine...* (str. 767-770) autora Marka Trogrlića. Na samom kraju zbornika nalazi se kazalo imena (str. 771-795).

Ovaj opsežni zbornik radova možemo smatrati svojevrsnim nastavkom zbornika radova *Tisuću godina Trebinjske biskupije* objavljena 1988. godine koji je plod povijesno-teološkog simpozija održanog 1984. godine. Kroz proteklo vrijeme urađena su nova istraživanja čime su nadograđene spoznaje objavljene u prijašnjem zborniku, ali su obrađene i neke nove teme koje su pridonijele boljem poznavanju teške povijesti, pastorala i života Trebinjsko-mrkanske biskupije. Svakako će ovaj zbornik radova biti od koristi i nezaobilazna literatura u znanstvenom radu mlađih generacija.

Ana Zadro